

MÁTÉ ÁGNES

Aeneas Évát veszi el: neolatin nászének Esterházy Pál és Thököly Éva menyegzőjére (1682)

Az Esterházy Pál nádor és második felesége esküvőjére készült epithalamium a klasszikus és a bibliai hagyomány két fontos alakját idézi fel. A férj Vergilius eposzának első felsorával Aeneas alakját veszi magára, míg a feleség a bibliai ósanya nevét viselve szerepében is Évához válik hasonlatossá a költeményben. A nászének kulcsmozzanata, hogy az archetipikus nőalak gránátalmát ad a férfinak, az epithalamium illusztrációján is megjelenik. A gránátalma klasszikus termékenység szimbólum, amely Esterházy Pál és Thököly Éva esetében – úgy tűnik – nemcsak menyegzői jókívánságként funkcionál a versben, de közös előéletükre és a házasságkötés előtt született gyermekükre is utal.¹

Kulcsszavak: epithalamium, Vergilius, Aeneas, Éva az ósanya, gránátalma, termékenység, házasságon kívüli kapcsolat

Jelen tanulmányom tárgya egy kevésbé ismert nyomtatvány, amelynek vizsgálatával több szempontú metszetet készíthetünk a XVII. századi magyarországi arisztokrácia házassági szokásairól, az e házasságokat megörökítő latinul írott emlékek fennmaradásáról, valamint az ünnepi szövegekben megengedett retorikai fogások és stílári elemek változatosságáról. Az elemzett epithalamium kapcsán ugyanis felmerül néhány nagy jelentőségű dinasztikus esküvő, amelyeket legjobb tudomásunk szerint mégsem örökítettek meg latin nászénekekben, szóba kerül a házasság előtti szexualitás kérdése, és az erre vonatkozó nem is külö-

¹ A szerző az NKFIH PD128227 Királyi és arisztokrata neolatin nászének-költészet a kora újkori Magyarországon c. projekt vezető kutatója. A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

növebben rejtett utalások, amelyek bekerülhetnek egy tényleges esküvőt köszöntő mű szövegébe.

A szóban forgó, Jacobus Hoffmann rézmetszetével illusztrált, folio méretű nyomtatvány rövid címleírása a következő: *Applausus Epithalamicus*, Viennae Austriae, typis Leopoldi Voigt, 1682.² A nyomtatvány illusztrációja több hazai kiadványban is napvilágot látott már,³ egy külföldi katalógus pedig teljes oldalas reprodukcióját is közölte.⁴ A nyomtatványon olvasható latin köszöntőversek azonban tudomásom szerint e tanulmány függelékében olvashatók először.

Amint az dolgozatom címéből is kiderül, a nyomtatvány Esterházy Pál nádor (1635–1713) és második felesége, Thököly Éva (1659–1716) esküvőjére készült, amelyet eredetileg 1682. augusztus 23-ra tűztek ki. Mivel azonban Pál nádort a királyi parancs táborba szólította, a menyegzőt augusztus 9-én tartották, s a nyomtatványon is ez az előrehozott dátum olvasható.⁵ R. Várkonyi Ágnes egy félrevezető utalásával szemben⁶ fontos leszögezni, hogy ez a kiadvány epithalamium, nem pedig nyomtatott meghívó. Esterházy Pál kézzel írott meghívói közül ismerünk ugyan olyat, amely az eredeti időpontra invitál, valamint olyat is, amely az előrehozott dátumra szól, de ezek egyikének szövege sem egyezik meg a bécsi nyomtatványéval.⁷ Az *Applausus Epithalamicus*

² MNL OL P 125 – No 11909.

³ BUBICS-MERÉNI (1895), MARTÍ (2015: 51), GYULAI (2018: 242). RMK II Pótlások: RMK II 1508b.

⁴ PAAS (2010), P –3280 tétel. Leírás: Celebration of the marriage of Count Pal Esterhazy to Countess Eva Thököly of Kezmarok, 9 August 1682. (770 x 505) HU-Budapest, NA: P 125 57 cs. No 11909 [printed on silk].

⁵ Az évszám chronostichonként elrejtve jelenik meg a sorban, amely a hónapot és napot írja le: „qVanDo nona aVgVstI In ArCe kIsMartonlensI nVptlaLIa festa agebantVr.” V+D+V+V+I+I+C+I+M+I+I+V+I+L+I+V= 1682.

⁶ R. VÁRKONYI (2007: 196).

⁷ RÁTH (1858: 237). 1682. július 11. Kismarton. Esterházy Pál Bars vármegyének: a meghívás az eredeti időpontra, augusztus 23-ra szól. Státny archív v Nitre, Tekovská župa, Kongregačné spisy I, 11. doboz 1682/No. 18. 1682. július 21. Esterházy Pál Sáros vármegyének: meghívás az augusztus 9-i dátumra. Státny archív v Prešove, Šarišská župa, Administratívne písomnosti, 53. doboz (Acta politica 1678-1683) 1682/No. 58. Hanák Béla és Szabó András Péter hívta fel a figyelmemet ezekre a dokumentumokra, illetve átadták azok fotóit is. Szíves segítségüket ezúton is köszönöm.

további érdekessége, hogy papírra és selyemre⁸ is nyomtattak belőle, és mindkét féle kiadványból fennmaradt példányt őriznek ma is az Országos Levéltár gyűjteményében.⁹ Az előkelő Esterházy családban a selyemre nyomtatás egyébként nem volt példa nélküli. Esterházy István és Thurzó Erzsébet 1638. évi esküvőjén a vendégek atlaszra, illetve selyemre nyomtatott formában kapták ajándékba a pár tiszteletére készült epithalamiumot,¹⁰ amelynek fennmaradt példány hiányában a szövege ismeretlen. Az Esterházy László és Batthyány Eleonóra esküvőjére 1650-ben hasonló céllal vásárolt anyagnak pedig csak a számlái maradtak meg, azt sajnos ebben az esetben sem tudjuk, milyen szöveg kerülhetett rá.¹¹

Esterházy Pál élete és a politikai-katonai pályája mellett folytatott művészi és mecénási tevékenysége néhány éve megélnéknélkül figyelmet kap a hazai kutatásban. A 2013-ban Kőszegen tartott interdiszciplináris konferencia anyagának megjelenése óta¹² Viskolcz Noémi és Zvara Edina sajtó alá rendezte Esterházy Pál és első felesége, Esterházy Orsolya levelezését,¹³ és jelenleg dolgoznak a nádor és második felesége leveleinek kiadásán is. Thököly Éva rövid életrajzát szintén Viskolcz Noémi írta meg egy egyelőre csak szlovákul olvasható publikációban.¹⁴ Az alábbiakban a pár életének csak azokra a mozzanataira fogok kitérni, amelyek a nászénekek értelmezésében szerepet játszhatnak.

Családi kapcsolatok és hiányzó epithalamiumok

Esterházy Pál első házasságát idősebb féltestvére, István leányával, Esterházy Orsolyával kötötte 1652. október 21-én. Az esküvőt hosszú

⁸ Ld. 1. kép.

⁹ Jelzetük MNL OL P 125 – No. 11909. Künstlerné Virág Éva főlevéltáros tájékoztatása szerint a különbség csupán az, hogy a selyem verziót kiterítve a nagyalakú iratok között tárolják, míg a papír változatot összehajtva az iratcsomóban.

¹⁰ RMNY 1743: »Keresztes István, *Epithalamium nuptiis illustrissimi comitis Stephani Esterhasi et illustrissimae virginis Elizabethae Thurzo, in Collegio Societatis nomine Academicorum Tyrnaviensium concinnatum*. Posenii 1638 typ. Societatis Jesu.«

¹¹ KOLTAI (2003).

¹² ÁCS (2015).

¹³ VISKOLCZ–ZVARA (2019).

¹⁴ VISKOLCZ (2019).

előkészítés és nagy titoktartás övezte, mivel a felek között nagyon közeli vérrokonság állt fenn, így a pápai diszpenzáció mellett Pálnak az uralgó engedélyét is meg kellett kapnia, ha Orsolyával frigyre akart lépni.¹⁵ Az esketés után azonban még három évet kellett várni, mire Orsolya legális korba ért, hogy a házasságot egyáltalán elhálhassák. Ha országos botrány nem is lett a dologból, az Esterházy családon belül rossz vért szült Pál vagyontartási taktikája. Emellett Viskolcz Noémi elemzése azt a benyomást is kelti, mintha Esterházy Pál egész életében rejtegette volna első feleségét a nyilvánosság elől: sosem vitte magával bécsi útjaira, nem jelent meg vele nyilvánosan, hanem az asszonynak mindig valamelyik vidéki birtokon kellett élnie egyre sokasodó gyermekeik társaságában. Ez a cselszövés módjára kivitelezett Esterházy házasságkötés, illetve a lakodalom, amelyre még meghívók sem kerültek eddig elő,¹⁶ eredményezhette azt is, hogy az eseménynek irodalmi formába öntött nyoma nem maradt, valószínűleg egyáltalán nem is készült az alkalomra epithalamium.

Persze arra is van példa, hogy országos jelentőségű, családi botránytól nem árnyékolt politikai házasságra szintén nem készült epithalamium, s az eseményhez kapcsolódó irodalmi tevékenységnek is csak kevés nyoma maradt. Maga Esterházy Pál is hivatalos volt¹⁷ 1666. március 1-re, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona menyegzőjére, akiknek a személyében szinte az északi és déli országrészek léptek egymással frigyre. Ezt az esküvőt köszöntő munkák hiánya vagy elsüllyedése a házasulandó felek családi tradícióinak tükrében legalábbis furcsa. I. Rákóczi Ferenc szüleinek, II. Rákóczi Györgynek és Báthory Zsófiának az esküvőjére ugyanis kisebb könyv terjedelmű, prózai és verses részeket is tartalmazó latin kiadvány készült.¹⁸ Zrínyi Ilonának pedig a két legfontosabb férfi rokona is költői tehetség volt: édesapja, Zrínyi Péter a horvát, nagybátyja, Zrínyi Miklós pedig a magyar XVII. század irodalmának kiemelkedő alakja. A megmaradt nyomokból azonban talán arra következtethetünk, hogy Ilona esküvőjén a köszöntő költő szerepét egy ifjabb férfirokonra,

¹⁵ VISKOLCZ–ZVARA (2019: 23).

¹⁶ VISKOLCZ–ZVARA (2019: 24).

¹⁷ THALY (1881: 586).

¹⁸ *Foelix connubium...*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1643. RMNY 2040.

vagy nevelőjére bízták. A sárospataki jezsuita kollégium diákjai által bemutatott előadás tartalmi összefoglalója mellett (*comoedia epithalamica*) ugyanis utalás maradt fenn egy epithalamiumra, amelyet „az ifjabb Zrínyi gróf nevelője írt és nyomtatott ki Bécsben”.¹⁹ Ez az ifjú pedig véleményem szerint nem lehetett más, mint Zrínyi János Antal, aki nevelője, az ágostonos Mark Forstall kíséretében az 1660-as évek második felében külföldi peregrináción volt, ahonnan 1669 végén ért haza.²⁰ Sajnos ennek az állítólag Bécsben megjelent epithalamiumnak azonban sem az ifjú Zrínyi, sem Forstall, vagy az ünnepelt pár neve alatt nem maradt fent példánya sem a hazai, sem a német gyűjteményekben. Erről a műről tehát még annyit sem tudunk, mint azokról az elveszett nászénekekről, amelyeket bibliográfiai leírásból ismerünk, s a Régi Magyarországi Nyomtatványok legalább „példányból ma már ismeretlen”-ként számon tarthat.²¹

¹⁹ *Neo coniugibus suaderi quemadmodum iam fecerant in Epithalamio, quod Viennae Junioris Comitum Zrinij Paedagogus concinnaverat et imprimi curaverat, cum enim in eo quaedam essent heroum animum ad pugnandum fortiter contra haereses inflammantia.* KILIÁN (2014: 180–181).

²⁰ NAGY (2003: 180, 524. j).

²¹ Például az RMNY 2005 tétele. Az RMK készítésekor még ismeretlenek voltak, illetve jelenleg még RMNY számot sem kaptak a csak említésből ismert, kiadási éveik (1586 és 1594) alapján talán két különböző nászének gyűjteményt jelentő kiadványok, amelyeket báró Gyimesi Forgách Imre harmadik, Szidónia Katalin lauenburgi hercegnővel kötött (az asszonynak második) házasságára Forgách alumnusai adtak ki Wittenbergben: 1. „Czanadius Johannes Ungarus alumnus illustris et magnifici dom. Emerici Forgach, lib. Baronis in Ghymes, equitis aurati et comitis Trenchiniensis, in cuius nuptias cum illa et inclyta heroina Sidonia Catharina, Principe Saxonie Inferioris in Lauenburg etc. ducis Teschiniensis ultimi relicta vidua, edidit carmina in 4to una cum aliis quibusdam rationis Ungariae juvenibus, Witteb: studiis literarum operam navantibus. Witt. 1586 in 4to. Reliqui Ungari sequentes: Johannes Rudaeus, Johannes Nemethinus, Stephanus Czorba Debrecinensis, Matthias Illóczi, ill. et mag. domini baronis a secretis Hieremias Sartorius, Nicolaus Raticius, Samuel Paulinus, omnes tres alumni in dni comitis Forgach in praefata Academia. (Hung-Trans. 576.)” 2. „Emerici Forgacz l. b. in Ghymes equit. Et comit. Trincziniensis nuptiis celebratis cum illma ducissa Saxoniae Inferioris in lauenburg Sidonia, incomparabili virtute praestanti principe foemina, illmi ducis Teschiniensis relicta vidua. Carmina etc. nuncupata. Witt. A. 1594. (Hung-Trans. 579.)” A kötetekre utaló adatokat közli: V. KOVÁCS (1975: 96). A wittenbergi magyar diákokra lásd: SZABÓ (2017).

Zrínyi Ilona első házasságkötése után tizenhat évvel aztán Esterházy Pál és özvegy Rákócziné sógorságba keveredtek, hiszen a férfi Thököly Évát vette el, Zrínyi Ilona pedig vitatott ideje fennálló kapcsolatát tette hivatalossá azzal, hogy hozzáment Éva bátyjához, Thököly Imre kurucvezérhez 1682. június 15-én. Ám míg Esterházy esküvőjét egy dicsőítő költemény örökítette meg, Zrínyi Ilona második frigyéről sajnos még annyi irodalmi emlék sem maradt fenn, mint amennyi első esküvőjének e vonatkozásairól kideríthető.

Kép és szöveg kapcsolata az *Applausus Epithalamicus*ban

Az Esterházy-Thököly esküvőre készült nyomtatványon a rézmetszet²² és a köszöntő vers szövege egymást erősítik és magyarázzák. A képen összesen nyolc figurális alak látható: a kép bal oldalán foglal helyet a férj és háromtagú kísérete, míg a jobb oldalon a feleség és két nőtársa. A feleség egy gránátalmát nyújt át férjének Kismarton kastélyának látképe fölött, miközben az égből a nászi áldást hozó isten, Hymen egy koszorút helyez a férfi fejére.

Esterházy Pált díszes ruhában, az aranygyapjas lovagrend kitüntetésével a nyakán ábrázolva látjuk. Mögötte a bal szélen egy sisakot, pajzsot és dárdát viselő, kissé nőies arcvonású alak, akit a vers szövege alapján azonban valószínűleg Mars istennel kell azonosítanunk. Ennél a figuránál Esterházy alakjához eggyel közelebbi síkban áll egy császári koronát és hermelines palástot viselő, hosszú hajú figura, aki a kezében bőségszarut tart. A latin versben dőlt betűvel kiemelve szerepel a császári kegy (*Caesarea Gratia*), tehát szerintem ennek az allegorikus ábrázolása ez a nőalak. Esterházy Pál mögött egy szakálltalan férfialak foglal helyet, aki mintha árnyékban állna, de a ruhája, a testtartása, és az arcvonásai is a vőlegényt idézik: ő valószínűleg Esterházy Ferenc (1641–1683), Pálnak hat évvel fiatalabb öccse, aki az ábrázolt házasságkötés következtében egyben a sógora is lett. Esterházy Ferenc ugyanis 1670. november 15. óta volt Thököly Katalinnak (1655–1701), Thököly Éva nővérének a férje. Azt gondolom, a kép jobb oldalán Éva mögött szintén kissé árnyékban éppen Thököly Katalint láthatjuk, tehát a rézmetszet utal arra, hogy ez már a második házasság Esterházy férfiak és Thököly

²² 2. kép. MARTÍ (2015: 51) nyomán.

leányok között. Míg a férfiak mindketten másodszer házasodtak, a hölgyek hajadon státusból léptek a házasságba.

A menyasszony háta mögött a jobb szélén egy profilból látható, dúsan redőzött ruhát viselő nőalak áll, aki szintén bőségszarut tart a kezében. Thököly Éva mélyen kivágott ruhaderekat visel, nyakát, mindkét csuklóját és derekát gyöngysor ékesíti. Úgy tűnik, mintha a ruhát a mellén összefogó díszcsat, a ruhának a néző felé eső ujján látható két kisebb kapocs, illetve a derekán látható díszcsat is a kezében tartott gránátalmából hiányzó darabot, egy gerezdet idézne fel.

A rézmetszet két oldalán két rövid vers olvasható. A bal oldali egy szabályos anagramma,²³ amely három részből áll: 1. a programma, azaz a házasulandók keresztnevei: Paulus, Eva. 2. az anagrammata, amely a két név újrarendezett betűiből kb. az „éljenzéssel” (*plausu*) és „üdv” (*ave*) szavakat alakítja ki. 3. az anagrammatismus, amely az új szavakat versbe foglalja. A jobb oldali vers szerzői jókivánság („Votum authoris”), amely szintén az anagramma elvén működik, ugyancsak a „plausu” és „ave” szavakat foglalja versbe. Ráadásul mindkét költemény sorai chronostichonként is funkcionálnak, hiszen a szókezdő és szóközi helyzetben is nagybetűvel nyomtatott, kiemelt betűket római számokként összeadva a házasságkötés évét jelzik: 1682. A nyomtatvány fő költeménye e kisebb versek pozícióját idézi, hiszen kéthasábos szedésbe van rendezve, ezt a pozicionálást a mellékletben olvasható átírásban is tükröztettem. Az eredeti szövegben dőlt betűvel kiemelt, kulcsszavaknak tekinthető kifejezések betűtípusát is megtartottam.

A szerző hatásos felütéssel alapozza meg a vers hangulatát, hiszen Vergilius eposzának első félsorával indít „Arma virumque cano”, s ezzel a megénekelte vőlegényt rögtön Aeneasszal azonosítja. Ezt az azonosítást a narráció a mű kétharmadáig fenn is tartja, hiszen „hősének” nevét addigi élettörténete felmondása után, hatásos retardációt²⁴ használva csak a 42. sorban mondja ki, akkor azonban csupa nyomtatott nagybetűvel: PAULUM ESTERHAZY. Egyrészt az Aeneasra való utalással, másrészt a homéroszi késleltetésre emlékeztető névelhallgató technikával a leghevesebb, eposzi dicsőítő hangot üti meg a vers, ami az általam ismert

²³ SZIGETI (2015: 24).

²⁴ SZATHMÁRI (2008: 294).

magyarországi neolatin nászénekanyagban csak a legmagasabb rangú, ha nem kifejezetten királyi személyek esküvőit ünneplő szövegekben fordul elő. Csaknem hatvan évvel Esterházy Pál és Thököly Éva menyegzője előtt például Johannes Erythraeus egy *Cento Virgilianus* című költeményt (RMNY 1359) szerzett Bethlen Gábor fejedelem és Brandenburgi Katalin esküvőjére, amelyben a fejedelem azonosítódik Vergilius hőisével. A rengeteg latin nászéneket szerző felső-magyarországi evangélikus polgári réteg írásai között azonban nem jellemző, hogy ilyen eposzi emelkedettséggel beszéljenek a házasságkötés szükségességéről. Eddigi megfigyeléseim azt mutatják, hogy a főrangúak esetében a házasságot egyfajta isteni elrendelés aurája is körbelengi a nászénekek stílusába és hangvételébe kódolva. Egy másik fontos szempont, amelyben azonban Erythraeus műve és a polgári közegben született nászénekek eltérnek az *Applausus* szövegétől, az, hogy utóbbi hallgat Esterházy első házasságáról és az abból született gyermekekről, míg az előbbieken szinte természetesen, sokszor vizsgálatként megemlítik az előző házastársat is.

A költemény első nyolc sorában a szerző világossá teszi, hogy felütése nem téves, hiszen bár esküvő lévén a szerelem ideje van, hamarosan alkalma lesz fegyverekről is énekelni. Ezzel valószínűleg arra is utal, hogy a házasságkötés után a vőlegénynek hamar háborúba kellett indulnia. Valamint előrevetíti azt, hogy a költemény második felében szó lesz azokról a fegyverekről is, amelyekkel Hymen győzte le a fegyverforgatásban jártas férfit. Ezt követően kezdi tárgyalni a szerző Esterházy-Aeneas hadi és perszonális erényeit: ősi családból származik, és a jószerencse (*Fortuna Bona*) áldásából Magyarország nagyobb része az ő birtokait gyarapítja. A természet (*Natura*) is kegyébe fogadta, így mindent magáénak tudhat, ami egy tökéletes férfiúhoz illik. Az erény (*Virtus*) ugyancsak részeltette javaiból, így veleszületett adottságai az évek múlásával tovább gyarapodtak: növekedett benne a vallásosság, a becsületesség, a barátságosság, a bölcsesség, a gondviselés képessége, a megtörhetetlen hit, a hadászat és művészet szeretete, a lélekjelenlét és az erő. A hagyományosan egymással versengő és egymásnak ellentmondó

értékeknek tartott, a katonaköpeny és a tóga metaforáival²⁵ kifejezett hadi és – nevezzük így – bölcséleti tehetség a vőlegényben egyesült, mindkettőnek teljesen birtokában van. Ez utalás Esterházy ismert katonai és költői tevékenységére. Ilyen adottságok mellett nincs mit csodálkozni rajta, folytatja a vers, hogy különféle tisztségek is megtalálták a férfit. Ekkor tér rá a szerző Esterházy katonai és politikai karrierje legfőbb állomásainak felsorolására: grófi rangú (*comes supremus*), és elnyerte a déli részek főkapitánya címet (*capitaneus supremus*). Kinevezésére 1668-ben került sor, de beiktatása csak 1670. április 24-én történt meg. Később a magyarországi haderő parancsnoka (*generalis*) lett, és édesapjához, Esterházy Miklóshoz hasonlóan, kvázi atyai örökségként – így az epithalamium szövege – a magyar rendek megválasztották az ország nádorává is. Ez az 1681. évi soproni országgyűlésen történt. Ha a megtiszteltetésnek az a csúcsa nem lett volna elég, negyvenötödik életévébe lépve hercegi rangot is kapott (*celsus princeps*). A szöveg utalása arra vonatkozik, hogy Esterházynek a soproni országgyűlésen tett erőfeszítései révén kimondták a Habsburgok örökösödését Magyarországon, és a kilencéves József főherceget királlyá koronázták. Jutulmul a császár német-római hercegi címet adományozott a magyar főúrnak. A vers kilenc soron (31–40.) keresztül fejtegeti, hogy politikai aktivitásával mennyire lekötelezte Esterházy Pál az ausztriai házat, amelynek legnagyobb bizonyítékeként a főúr elnyerte az aranygyapjas lovagrend kitüntetését is. Az epithalamiumot illusztráló rézmetszeten Esterházy viseli is ezt a kitüntetését. A költő szerint ez a megtiszteltetés minden további magyarázatot feleslegessé tesz, hiszen elég kimondani végre a nevét annak, akit ez idáig jellemzett, mert az önmagáért beszél: Esterházy Pál a férfi neve, akit eddig megénekelte.

A költemény 45. sorában a szerző az olvasóhoz fordul, hogy térjenek vissza együtt az első Éva történetéhez, akinek a fegyverével ez a

²⁵ Lásd például E. S. Piccolomini *Historia de duobus amantibus* c. művében a sienai diákok és a császári udvar tagjainak ellentétét e két ruhadarab metaforájával kifejező sorokat: *Solebat hoc hominum genus pergratum esse matronis nostris. Sed postquam Caesaris curia Senas venit, irrideri, despici et odio haberi coepit. Quia plus armorum strepitus quam litterarum lepor nostras feminas delectabat. Hinc grandis livor et simultas ingens erat quae-rebantque togae vias omnes quibus nocerent sagis.* MÁTÉ (2018: 281).

férfi is legyőzetik. Az ősi Éva fegyvere az írások szerint egy alma volt, s erre a fegyverre vevő volt a régi Ádám. Ez a mostani Éva, akinek a sorsa hasonló, hiszen az epithalamiumhoz készült illusztráció szerint ő is almát ad jövődöbelijének, mégis szerencsésebb, mivel azt a férfit nyeri meg, akiről a vers eddigi része szólt. A költemény eposzi, dicsőítő hangneme itt pajkosabbra, közvetlenebbre vált, hiszen szójátékok és erotikus utalások is helyet kapnak benne. A két Éva hasonlóképpen almát szedett, de két különböző fáról: a régi Éva almája rossz volt, e mostaninak az almája azonban jó. A lefordíthatatlan szójáték a *malus* „alma” főnév és a *malus* 3 „rossz” illetve *bonus* 3 „jó” mellékevek párosításával operál: az előbbi esetben *malus malus*, az utóbbi esetben *malus bonus* jutott Évának. A szerző viccesen eltolva magától azt a filológiai vagy hermeneutikai kérdést, hogy milyen fajta almája volt pontosan az ősanynak („ítélje meg azt a legfőbb Bíra”), ő azt azért tudni véli, milyen almát tart a kezében Thököly Éva. A kérdés megfejtésétől azt várja, hogy nevetést vált ki a hercegeként megszólított Esterházy vőlegényből. Thököly Éva almája gránátalma, ami ugyanúgy előbbre való a közönséges almák között, ahogyan Esterházy számára ez az Éva előbbre való a többinél. És már az a tény is, hogy a vőlegény Évát választotta, bizonyítja, hogy a hölgy végtelen számú erénnyel bír. Ahány erénye van a hölgynek, annyi magja van az almának, és annyi a fegyverek száma, amelyekkel Hymen a nyugodt szerelem által legyőzte a férfiút. A költeményt jókivánság zárja: ebben a szerelemben hosszan éljen a nemes pár, és a gránátalmához hasonlóan virágozzék a jövőben.

Mint ismeretes, rengeteg magja miatt a gránátalma a klasszikus görög-római kultúrától fogva erős termékenység szimbólum. A gránátalma jelentésének legszebb kifejtése Atalanta és Hippomenész mítosza Ovidius *Átváltozások* című munkájában (*Met.* X. 644-680.). E történet szerint Atalanta csak olyan férfihoz hajlandó hozzámenni, aki versenyfutásban legyőzi őt. Hippomenész cselt alkalmazva almákat dobál a lány elé, aki mindig megáll felszedni azokat, hiszen titkon vágyik rá, hogy legyőzzék, és övé legyen a férfi magja. Mint az *Applausus Epithalamicus* szerzője is utal rá, egyes vélemények szerint²⁶ a Paradicsomban a jó és rossz tudásának fája is gránátalmát termett. Az alma fajtája egyike volt a

²⁶ PÁL-ÚJVÁRI (1997: 33–34).

számos biológiai-filológiai-hermeneutikai kérdésnek, amelyek a Szentírásban megjelenő növények és állatok azonosítására vonatkoztak.²⁷

A gránátalma metafora használata tehát bír egy klasszikus kulturális magyarázattal, de Viskolcz Noémi kutatásai alapján úgy látszik, hogy Esterházy Pál és Thököly Éva esetében egy mélyebb, rejtett jelentése is lehetett. Thököly Mária és Éva édesapjának bebörtönzését követően²⁸ – R. Várkonyi Ágnes véleménye szerint „értékmentő jelleggel” – Esterházy Pál megszerezte felettük a gyámságot, így a két fiatal lány Esterházy Orsolya irányítása alatt kapta meg a korban szokásos női udvari nevelést. Esterházy Pál és Orsolya levelezéséből azonban arra is következtethetünk, hogy Éva és gyámaja között a megengedhetőnél intímebb viszony alakult ki. Viskolcz Noémi megfogalmazása szerint valószínű háborúság alakult ki a két nő között,²⁹ aminek az lehetett az oka, hogy Esterházy Pál Ádám néven született kisfiának nem a hites felesége, hanem a gyámleánya, Thököly Éva volt az édesanyja. Esterházy Orsolya ugyan utólag a magáénak ismerte el a gyermeket, és akként nevelte, de valószínűsíthető, hogy ezt csupán a család jó hírének megőrzése miatt tette. Péter Katalin véleménye szerint³⁰ a kakukkfiókaként nemzett gyermekek befogadása a családba bevett társadalmi szokás volt a kora újkori Magyarországon, a történelmi emlékezet pedig egészen magas rangú családokban is számon tartott hasonló megoldásokat.³¹ A házasságon kívül nemzett gyermekek integrálásának jelensége Európa-szerte megfigyelhető volt. Egy egészen friss kutatásban genetikus és genealógiai módszereket kombinálva a Benelux államok területén ötszáz évre visszamenő mintákon kimutatták, hogy az angolul extra-pair paternity vagy EPP néven ismert „félrelépési ráta” nagy szóródással (0,4–5,6%) volt jelen a kora újkortól kezdődően, de legjellemzőbben a szegény, nagyon sűrű városi közösségekben fordult elő a XIX. században.³²

²⁷ Lásd például a Jónás prófétát árnyékoló növény meghatározásáról szóló vitára: TAKÁCS (2019).

²⁸ R. VÁRKONYI (2015: 33).

²⁹ VISKOLCZ–ZVARA (2019: 27).

³⁰ PÉTER (1996: 21).

³¹ Lásd például Szapolyai Imre Hunyadi Jánostól való állítólagos származását: KUBINYI (2007: 85).

³² LARMUSEAU et al. (2019).

Ha a Viskolcz Noémi által feltárt adatoknak hihetünk, akkor Esterházy Pál és Thököly Éva esetében a gránátalma szimbolikája a már bizonyított termékenység jele is volt, bár erről aligha lehetett tudomása az *Applausus Epithalamicus* szerzőjének. A jókivánság hatott, hiszen, ha Ádámot is beleszámítjuk, Thököly Éva összesen nyolc gyermekkel ajándékozta meg férjét. Az első, már házasságban született gyermekük 1683 áprilisában jött a világra, az utolsó 1692 májusában. Csak az 1684 májusában született Anna Terézia és az 1687-ben világra jött József érte meg a felnőttkort, a többiek kétéves koruk előtt meghaltak.³³ Bár a házasság termékeny volt, nagyjából egy évtized múltával, 1692-től kezdődően súlyosan megromlott. 1700-ban Esterházy az uralkodó előtt még azzal is megvádolta az asszonyt, hogy az meg akarta mérgezni. Hivatalos válsra végül nem került sor, de Pál és Éva többé nem éltek egy fedél alatt.³⁴ Esterházy Pál 1713-ban hunyt el, második felesége pedig mindössze három évvel élte túl őt.

Az Esterházy Pál és Thököly Éva esküvőjére készült *Applausus Epithalamicus*, s különösen annak selyemre nyomott verziója értékes emléke XVII. századi kultúránknak, hiszen az Esterházy családban egyébként hagyományosnak tűnő nászének-költészet – tudásunk szerint – egyetlen fennmaradt darabja. A szövegben fellelhető Vergilius-allúzió a magyarországi epithalamiumok szövegüniverzumának összehasonlításában is megmutatja, hogy a címzett Esterházy a legelőkelőbb személyek közé számított saját korában. A házasulandó pár előéletének ismeretében pedig azért számít különlegesnek ez a nászének, mert a nyomtatvány középpontjába állított gránátalma mint termékenységi szimbólum talán egyszerre volt egy esküvői jókivánság és egy már beteljesedett szerelem szöveges és képi ábrázolása is.

³³ VISKOLCZ (2019: 76).

³⁴ VISKOLCZ (2019: 77).

1. kép

2. kép

Szövegmelléklet

Applausus Epithalamicus, Celsissimo Principi ac Domino, Domino Paulo Eszterhas, de Galantha, Perpetuo in Frakno Regni Hungariae Palatino, Judici Cumanorum, Aurei Velleris, ac Sacri Romani Imperii nec non Hungariae et Bohemiae Equiti, Comitatum Soproniensem Pest, Pilis et Zold Supremo Generali, Sacrae Ceasaris Regiaeque Majestatis Camerario ac Cancellario Intimo, Arcis et Praesidii Czobancz supremo ac Haereditario Capitaneo, et per dictum Regni Hungariae Locum-Tenenti etc. etc. nec non Celsissimae Principissae ac Dominae Dominae Evae, natae Tockelin, De Kismarck, etc., Lectissimis Neo-Conjugibus, qVanDo nona aVgVstI In ArCe kIsMartonIensI nVptIaLIa festa agebantVr, Demissime accentus á Jacobo Hoffmann, Calcographo.

A rézmetszet bal oldalán

PAULUS, EVA

Anagramma

PLAUSU AVE

qVIsqVIs aDest, VoVet hoC ter festo

teMpore, pLaVsV

Vt neo-ConJVgIbus pLaVdat

aMaenVs aVe.

Rézmetszet

A rézmetszet jobb oldalán

VOTUM

AUTHORIS

desuper.

A Vae[!] ergo IstVD aVe CVM pLaVsV

protege tItan!

AC tarDé eXtorqVe Mors fVgItIva

VaLe!

Arma Virumque cano. Quid dico? diemne locumve
 Nescio, cui proprium tento sonare melos?
 Non est ista dies *Armorum*, est plausus *Amorum*,
 Non *Mars*, ast *Hymen* nunc agit hicce loci.
 5 Ergo hodie plausus paludenti dentur *Amori*,
 Non deerit paulo post, ut et *Arma* canas.
Arma Virumque cano. Repeto mea sensa, nec erro;
Arma, quibus decoras, o Hymeneae, *Virum*.
 Illum canto *Virum*, de cuius stripe vetusta
 10 Germina prima Orbis vix memorare valet.
 Quem tantis Fortuna Bonis, ut amplam
 Hungariae partem possideat Dominus.
 Cui Natura nihil larga de dote negavit,
 Quam sibi perfectus *Vir* flagitare potest.
 15 Cui Virtus primis innata videtur ab auris;
 Et crescente ipso crescere visa fuit
 Relligio, Probitas, Comitas, Prudentia, Cura,
 Inviolata Fides, Martis et Artis Amor,
 Inconcuessa sui quamvis Praesentia sorte,
 20 Coniunctusque sagax dexteritate Vigor.
 Sive Sagum spectes: quae non generosa patravit!
 Sive Togam: quae non munia prima tulit!
 Hinc quid miremur tantum Virtutis amorem,
 Quod tantus pariter sit comitatus Honor?
 25 Supremus sic nempe Comes, Capitaneus aequae
 Supremus, paulo post Generalis erat.
 Jamque *Palatinus* (sic succedendo Paternae
 Gloriae) honoratur. Pro quis honoris apex!
 Quam Nono aetatis lustro dum scandere caepit,
 30 Mox *Celsus Princeps* audiit esse simul.
 Haecque intra Patrias auras. A Caesaris Aula
 Aequae *Hic Vir Magnus* maxima quaeque tulit.

Caesaream teneris nimirum *Gratiam* ab annis
 Quam cunctis ipsi credo praeesse Bonis.
 35 Et post auratam ad reserenda cubilia clavem
 Clavi alia aurata condecoratus erat.
 Qua licet usque Status penetrare recondita, quippe
 Arcano praesens Consilio esse licet.
 Quoque hunc Heroem DOMUS AUSTRIA stringat Amore
 40 Perspicua Aurato Vellere Signa dedit.
 Caetera quid memorem? Satis est, scis, quem modo cantem.
 PAULUM ESZTERHASY. Nomina nosse sat est.
Hunc, inquam, decanto *Virum*, quae canto sed *Arma*?
 Illa, quibus superas, o Hymeneae, cano.
 45 Hic quaeso, *Lector*, primum redeamus ad Evam,
 Et quibus haec armis tunc sit adorta *Virum*.
 Quantum scripta docent, Malum patet arma fuisse,
 His armis, Malo nempe, petivit Adam.
 Sorte pari *Armorum* nova, sed felicior EVA
 50 Hunc, quam canto, *Virum* vinxerat ecce sibi.
 Utraque habet Malum, varia sed ab arbore carptum,
 Malum habet illa malum, Malum habet *Ista* bonum.
 Quod genus id Mali fuerit, sub Iudice lis est,
 Quod genus hoc Mali sit modo, scire puto.
 55 *Granatum* dico. Nunquid CELSISSIME PRINCEPS?
 Arrides verbis, arbitrator, ipse meis.
 Ut cunctis Granata solent praecedere Pomis,
 Sic *Tibi* prae cunctis *Ista* placebat EVA.
 Et placuisse *Tibi* satis est, *Tibi* namque placendo
 60 Innumeras dotes edocet esse *Sibi*.
 Et quot Virtutes, tot Mali Grana, tot *Arma*,
 Queis Hymen placido vicit amore *Virum*.
 HoC In AMore DIV, par nobILe, VIVe beate,
 GranatoqVe parI posterlitate VIGe.

Felhasznált irodalom

ÁCS 2015

Esterházy Pál a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, ÁCS P. (szerk.), Budapest, 2015.

BUBICS–MERÉNI 1985 BUBICS Zs. – MERÉNI L., *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713*, Budapest, 1895 (Magyar Történelmi Életrajzok).

- GYULAI 2018 GYULAI É., *Thököly Imre ikonográfiája*, in: A Thököly nemzetség. Thököly Imre születésének 360. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete. Késmárki vár, 2017. szeptember 25–26., Erika Cintulová, Marta Kučerová (szerk.), Késmárk, 2018, 237–283.
- KILIÁN 2014 KILIÁN I., *Az Annuae Litterae adatai a sárospataki jezsuita iskola színjátzásáról*, in: Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon: művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából: Sárospatak, 2013. október 3–4., Szabó Irén (szerk.), Sárospatak, 2014, 168–196.
- KOLTAI 2003 KOLTAI A., *Egy főúri lakodalom előkészületei (Esterházy László és Batthyány Eleonóra menyegzője Rohoncon 1650-ben)*, *Lymbus Magyarástudományi Közlemények*, 2003, 117–135.
- KUBINYI 2007 KUBINYI A., *Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király*, *Aetas*, 22/3 (2007), 83–100.
- LARMUSEAU et al. 2019 M. H. D. LARMUSEAU et al., *A Historical-Genetic Reconstruction of Human Extra-pair Paternity*, *Current Biology* 29, 2 Dec 2019.
- MARTÍ 2015 MARTÍ T., *Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál*, in: Esterházy Pál a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, Ács P. (szerk.), Budapest, 2015, 49–66.
- MÁTÉ 2018 MÁTÉ Á., *Egy kora újkori sikerkönyv története: 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből*, Budapest, 2018.
- NAGY 2003 NAGY L., *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, Budapest, 2003.
- PAAS 2010 J. R. PAAS, *The German Political Broadsheet 1600–1700*, vol. 10. 1671–1682, Wiessbaden, 2010.
- PÁL–ÚJVÁRI 1997 *Szimbólumtár*, PÁL J. – ÚJVÁRI E. (szerk.), Budapest, 1997.
- PÉTER 1996 *Gyermek a kora újkori Magyarországon: „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmereckét nekünk”*, PÉTER K. (szerk.), Budapest, 1996.
- RÁTH 1858 *Esterházy Pál nádor néhány levele Győr vármegyéhez 1682-ből*, közli RÁTH K., *Új Magyar Muzeum*, 8 (1858), 234–243.
- R. VÁRKONYI 2007 R. VÁRKONYI Á., *Zrínyi Ilona*, in: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában, Bene Sándor, Hausner Gábor (szerk.), Budapest, 2007, 181–206.
- R. VÁRKONYI 2015 R. VÁRKONYI Á., *Személyiség és politika. Esterházy Pál biográfiája mint interdiszciplináris kihívás*, in: Esterházy Pál a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, Ács P. (szerk.), Budapest, 2015, 11–48.
- SZABÓ 2017 SZABÓ A., *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, 2017, (HunRef 37).

- SZATHMÁRI 2008 *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, SZATHMÁRI I. (szerk.), Budapest, 2008.
- SZIGETI 2015 SZIGETI Cs., *Magyar constrainte-ek és francia megkötések*, in: Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4, Csörsz R. I. (szerk.), Budapest, 2015, 56–104.
- TAKÁCS 2019 TAKÁCS L., *Szent Jeromos és Szent Ágoston vitája a fordításról*, *Antikvitás és Reneszánsz*, 3 (2019), 51–62.
- THALY 1881 THALY K., *Adalékok I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona lakodalmi ünnepélyéhez*, *Történelmi Tár*, 1881, 585–589.
- VISKOLCZ-ZVARA 2019 *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s.a.r. VISKOLCZ N., ZVARA E., közrem. Király P., Kiss E., Budapest, 2019.
- VISKOLCZ 2019 VISKOLCZ N., *Eva Thökölyová*, in: *Ženy rodu Esterházióvcov, zväzok II.*, Anna Jónasová a kol., Galanta, 2019, 72–78.
- V. KOVÁCS 1975 V. KOVÁCS S., *Hungarica Strigoniensia (Bél Mátyás bibliográfiai jegyzetei)*, *Magyar Könyvszemle*, 91(1975), 92–97.

Aeneas Marries Eva: an Epithalamium for the Marriage of Pál Esterházy with Éva Thököly (1682)

The wedding poem dedicated to Pál Esterházy and his second wife uses two characteristic references from the classical and the biblical culture. Namely, the husband is presented as Aeneas, while the wife is referred to as Eva, the first woman of history in the epithalamium. The key moment of the narrative is when Eva offers a pomegranate to her husband, as it is also depicted on the print containing the poem. Pomegranate is a powerful symbol of fertility. It seems that in case of the Esterházy-Thököly couple this fruit had a double meaning. It was not only an expression of well-wishes for the couple's future marriage, but also a subtle reference for their extra-martial relationship from which allegedly a son was born in the time when Esterházy's first wife was still alive.

Keywords: epithalamium, Virgil, Aeneid, Eva the first woman, pomegranate, fertility, extra-marital relationship